

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İctimai Birliyi (İTY)
Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu (SBİİYF)

“Azərbaycanda Kiçik Sahibkarlığın İnkişafına Dəstək” layihəsi

AZƏRBAYCANDA MEYVƏ EMALİ SEKTORU: PROBLEMLƏRİN VƏ İMKANLARIN DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

Bakı 2017

Sənəd Sahibkarlığa və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondunun ABŞ BİA-nın maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilən "Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişafına dəstək" layihəsi çərçivəsində hazırlanıb.

Müəllif:

Rövşən AĞAYEV

**Az1102, Azərbaycan, Bakı şəhəri,
Tbilisi prospekti, 2-ci Alatava küçəsi 9
Tel: (99412) 4317713
Faks: (99412) 4317713
E-mail: sei@azeronline.com
Web: www.sei.az**

© İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İctimai Birliyi
Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu

MÜNDƏRİCAT

Giriş	4
1. Azərbaycanca meyvə emalı sektorunun mövcud vəziyyətin statistik analizi	5
2. Azərbaycanca meyvə emalı sektorunun fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi baza	11
3. Dünyada meyvə emalı məhsullarının xarici ticarəti	14
4. Azərbaycanca meyvə emalı sektorunun əsas problemləri	16
Nəticə və təkliflər	21

GİRİŞ

Meyvə emalı sektoru dünya ticarətində mühüm paya malik məhsullar istehsal edən aparıcı sənaye sahələrindən biridir. BMT-nin ticarət bazasının məlumatlarının analizi göstərir ki, 2015-ci ilin yekunlarına görə, meyvə emalı məhsullarının dünya üzrə ixracı natural ölçüdə 25.6 mln. ton, dəyər ifadəsində 43.7 mlrd. dollar təşkil edib. Bu sektorun yaxın onillikdə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun mühüm sahələrindən birinə çevilməsi ilə bağlı gözləntilər var. Son 12 ildə Azərbaycanda meyvə emalı sektorunda 15-dək orta və iriölçülü müəssisə və şirkətlərin yaranması da bu sahəyə biznesin fəal maraq göstərdiyini nümayiş etdirir. Eyni zamanda, hökumətin 2016-cı ilin dekabrında təsdiqlədiyi iqtisadiyyatın sektorları üzrə strateji yol xəritələrində bu yanaşma əksini tapıb. Sektorun perspektivi ilə bağlı rəsmi gözlənti ilk növbədə onunla əsaslandırılır ki, ölkənin meyvəçilik üçün keyfiyyətli torpaq fondu mövcuddur, ölkə ərazilərinin əksər hissəsi meyvə yetişdirilməsi üçün əlverişli iqlimə malikdir, müəyyən təcrübəyə və texniki-texnoloji potensiala malik yerli sənaye müəssisələrinin şəbəkəsi yaranıb, dünyada meyvə məhsullarına tələbatı olan Rusiya və Qazaxıstan kimi nəhəng bazara ixrac üçün imkanlar var. Məsələn, təkə dünyə üzrə quru ərik idxalatının 35%-ə qədəri Azərbaycanın qonşusu olan Rusiya və Qazaxıstanın payına düşür.

Lakin rəsmi məlumatlar göstərir ki, hazırkı mərhələdə Azərbaycanın meyvə emalı sektorunun qarşısında duran başlıca vəzifə ölkənin idxaldan asılılığının aradan qaldırılmasıdır. 2015-ci ilin yekunlarına görə, ölkəyə 20 mln. dollar dəyəində 14 min ton həcmində müxtəlif çeşidli meyvə emalı məhsulları və xammalı idxal edilib. İdxalın təxminən 25%-i quru üzüm, 21%-i konservləşdirilmiş meyvə məhsulları, 18%-i qurudulmuş meyvələr, 15%-i meyvə şirələri, yerdə qalan hissəsi isə istehsal məqsədilə xammal (əsasən pürelər) olub. Azərbaycan hələlik meyvə emalı məhsullarının ixracatında böyük potensial formalaşdırma bilməyib. 2015-ci ildə ölkədən ixrac edilən anoliji məhsulların həcmi idxal edilən kütlədən təxminən 2.2 dəfə az olub və 6.7 min ton təşkil edib.

Daxili istehsal da xammal baxımından idxaldan asılıdır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bir sıra məhsul çeşidləri (şaftalı, ərik) üzrə nektarın hazırlanması üçün zəruri olan xammalın ən azı 70%-i xaricdən alınır. Daxili istehsalda sektor üzrə dəyər zəncirinin dərinliyi problemi var. Belə ki, dünyada istehsalı mövcud olan bir sıra emal məhsullarının ya ümumiyyətlə istehsalı təşkil edilməyib ya da mövcud tələbat müqabilində çox az həcmdə yerli istehsal mövcuddur. Məsələn, dənəli bitkilərin çəyirdəyindən (xüsusilə ərik və badam) yağ alınması, meyvə şərablarının istehsalı, meyvə sirkəsi, meyvə bəhməzi, quru meyvələr bu qəbildən olan emal məhsullarındandır. Hazırda Azərbaycanda meyvə istehsalı sektorunda ən çox istehsal olunan məhsul cem, meyvə jelesi, püre, marmelad və pastalardır. 2015-ci ildə bu kateqoriyaya aid məhsulların ümumi istehsal həcmi 107 min ton təşkil edib. Kampot istehsalının həcmi 35.6 min tona yaxın olub. Ölkə üzrə 6.5 min ton meyvə

şirəsi istehsal olunub. Bu həcmə təxminən 2.7 min tonu (41.5%) almadan, 3 min tonu (45.6%) nardan, yerdə qalan hissəsi (12.9%) isə qarışıq meyvə və giləmeyvələrin payına düşüb.

Aparılan analizlər göstərir ki, meyvə emalı sektorunun ixrac qabiliyyətli sektora çevrilməsi üçün problemlər var və onların aradan qaldırılması biznesin təşəbbüskarlığı ilə yanaşı hökumətin zəruri dəstəyini tələb edir. Xüsusilə də sektoru xammal asılılığından qurtarmaq üçün meyvə bağlarının genişlənməsi üçün stimullaşdırıcı addımların atılması, meyvəçilikdə məhsuldarlığın səviyyəsinin yüksəldilməsi, sənaye meyvəçiliyinə keçid üçün institusional mexanizmlərin hazırlanması, meyvə emalı məhsulları üzrə dövlət standartlarının Avropa Birliyinin standartlarına uyğunlaşdırılması kimi addımlar prioritet addımlar sırasında olmalıdır.

Tədqiqatda sektorun problemləri və inkişafına mane olan amillərlə yanaşı perspektiv inkişaf üçün çıxış yolları da təqdim edilir.

1. AZƏRBAYCANDA MEYVƏ EMALI SEKTORUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİN STATİSTİK ANALİZİ

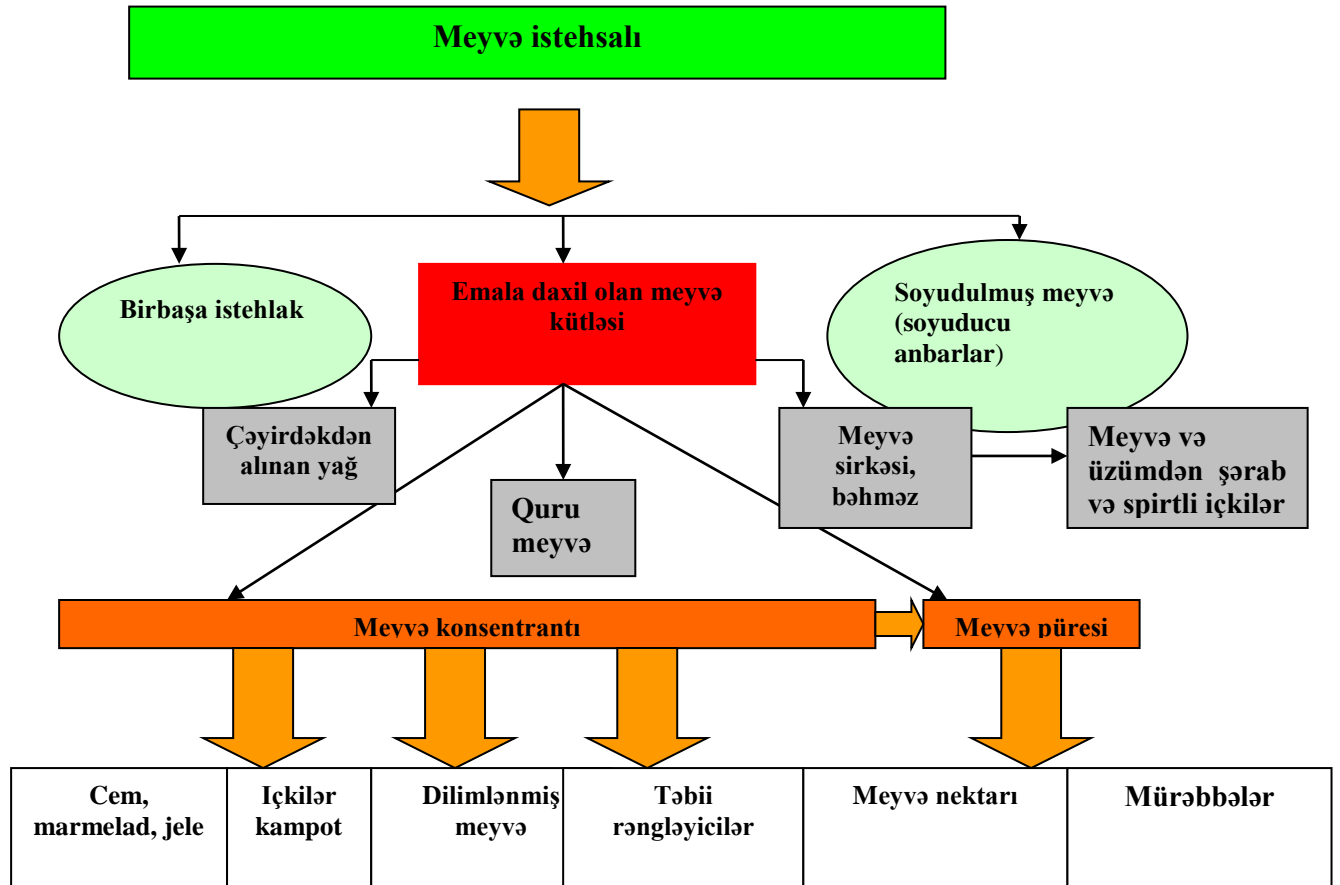
Son 15 ildə Azərbaycanda meyvə emalı sektoru biznesin fəal maraq göstərdiyi sahələrdən birinə çevrilib. Hazırda bu sektorda fəaliyyət göstərən aparıcı müəssisə və şirkətlərin sayı 15-ə yaxındır. Bazarda böyük malik olan aparıcı müəssisələr - "Azqranata", "Balakans", "Gilan Qəbələ Konserv Zavodu", "Gilan Quba Konserv Zavodu", "Miri Qrand", "Turaz" kimi şirkətlər əsasən meyvə şirələri, narşərab, meyvə nektarı, kəmpot və mürəbbə istehsalı, "Ağdaş" "Gəmiqaya Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi" kimi şirkətlər isə meyvə qurudulması (əncir, albalı, xurma, alma qurusu) üzrə ixtisaslaşmışlar.

Hökumət də 2006-2014-cü illərdə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun dəstəyilə bir neçə meyvə emalı müəssisəsini qurulmasını dəstəkləyib¹. Bu layihələrə Xaçmazda yaradılan və illik istehsal gücü 6 min ton olan alma şirəsi konsentratı istehsalı müəssisəsi, Qubada yaradılan və illik istehsal gücü 4.6 min ton olan konsentrat, mürəbbə və cəm istehsalı müəssisəsi, Samuxda qurulan və illik istehsal gücü 4.2 min ton olan sirkə, mürəbbə və cəm istehsalı müəssisəsi, Biləsuvarada yaradılan və illik istehsal gücü 4.0 min ton olan nar konsentratı və nar dənəsi istehsalı müəssisəsi, həmçinin Salyan, Ağdaş və Xaçmazda tikilən və ümumi illik istehsal gücü 930 ton olan 3 müəssisə daxildir.

¹ http://anfes.gov.az/az/pages/1010cfe5-2420-11e0-b17e-0022190362dd/Kend_teserruflari_mehsullarinin_emali.html#submenu

Hazırda dünyada meyvə emalı sektorunun dəyər zənciri kifayət qədər geniş çeşiddə məhsulları özünə daxil edir.

Meyvə emalı sektorunun dəyər zənciri

Sxem 1. Meyvə emalı sektorunun dəyər zənciri modeli

Təzə və soyutma yolu ilə birbaşa istehlaka daxil olan təzə meyvəni nəzərə almasaq, hazırda dünyada meyvə emalı sənayesində 15-dək çeşiddə müxtəlif məhsullar hazırlanır. Bunlardan bəziləri (məsələn, meyvə çayırdəyindən yağlar, meyvədən alınan spirtli içkilər, meyvə sirkələri, müxtəlif qidalarda istifadə olunan meyvə qatqları, meyvə qurusu və s.) Azərbaycanın meyvə sənayesində ya ümumiyyətlə istehsal edilmir, ya da onların bir qisminin potensial tələb müqabilində son dərəcə məhdud həcmdə istehsalı mövcuddur.

Rəsmi statistikanın məlumatlarından çıxış etsək, hazırda Azərbaycanın meyvə emalı sektorunda istehsal olunan əsas məhsullar aşağıdakılardır:

- Meyvə konsentratları və nektarlar;
- Cem, püre, jele, marmelad və pastalar;
- Kəmpot;

- **Mürəbbə;**
- **Quru meyvə;**
- **Buxar və ya suda bişirilmiş meyvələr.**

Dünya meyvə emalı sektoru ilə bağlı statistik araşdırmalar göstərir ki, bu sektorda ən yüksək paya malik məhsullar meyvə püresi, meyvə konsentratları və meyvə nektarıdır. Meyvə püresi qatılaşıdırılmış meyvə şirələri olub tərkibində lət olan meyvələrin (məsələn, şaftalı, ərik, armud) lət ilə birlikdə susuzlaşdırılmasından alınan məhsula deyilir. Satışda olan meyvə şirələrindən görmək olar ki, adıçəkilən meyvələrdən hazırlanan şirələri lətli olur. Meyvə konsentratı isə qatılaşıdırılmış, lakin tərkibində ləti olmayan meyvələrdən (məsələn, albalı) hazırlanmış meyvə şirələridir.

Meyvə şirəsi ilə meyvə nektarı fərqlidir. Belə ki, meyvə şirəsinin tərkibində meyvə suyundan əlavə heç bir qatqı olmur. Meyvə nektarının içində isə meyvə şirəsindən əlavə dünyada qəbul edilmiş standarta görə müəyyən səviyyədə (25%-dən çox olmamaqla) şəkər tozu, limon duzu və s. qatqı maddələr əlavə oluna bilər. Meyvə nektarı o meyvələrdən alınır ki, həmin meyvələrin (məsələn, albalı, şaftalı) şirəsi olmur və yalnız nektara malik olurlar. Bir qrup meyvələrin isə həm şirəsi, həm də nektarı olur. Məsələn, Türkiyə Qida Məcəlləsinə əsasən, tərkibi 100% meyvədən ibarət olan emal məhsulu “meyvə şirəsi”, 25-99% intervalında meyvə olan içkilər “meyvə nektarı”, 10-24% meyvə olan emal məhsullar “meyvə qatışı olan içkilər”, 9%-dək meyvə olan məhsullar “meyvə ətirli içkilər”, 0% meyvə olan içkilər isə “tozdan alınan içkilər” hesab olunur².

Dünya təcrübəsində olduğu kimi, Azərbaycanada istər istehlak bazarlarında, istərsə də istehsalda təzə meyvə şirələri müqayisədə meyvə nektarları daha üstün xüsusi çəkiyə malikdir. Bunun əsas səbəbi budur ki, təzə meyvə şirələri hazırlandıqdan çox qısa müddət (maksimum 30 dəqiqə) ərzində istehlak olunmalıdır, əks halda tərkibindəki vitaminləri itirməyə başlayır. Konsentranda isə vitamin itkisi maksimum 40%-ə qədər olur və onları uzun müddət saxlamaq, qablaşdıraraq ixrac etmək, sonradan şəkər və digər qatqılar əlavə etməklə son məhsul halına salmaq olur. Konsentrat halına salındıqda meyvə artıq sulardan və çöküntülərdən təmizlənir, çəkisi kifayət qədər azalır və onun ixracı daha əverişli olur. Əslində effektiv dövlət nəzarəti təmin edildiyi şəraitdə meyvə konsentratı və nektarı təmiz, kimyəvi qatqılardan (rəngləndiricilərin) və konservantlardan azad meyvə şirələridir.

Azərbaycanda meyvə emalı məhsullarının istehsal göstəriciləri ilə bağlı detallı və etibarlı rəsmi məlumatlar əldə etmək kifayət qədər problemli məsələdir. Dövlət Statistika Komitəsinin ictimaiyyət üçün açıqlanan hesabatlarında meyvə növləri üzrə hazırlanan məhsulların həcmi barədə detallı məlumatlar təqdim edilmir. Məsələn, meyvə nektarının ümumi və meyvə çeşidləri üzrə həcmi, mürəbbə və kampotun meyvə növləri üzrə həcmi, quru meyvə istehsalının ümumi həcmi barədə statistik

² <http://baka.org.tr/uploads/1303486551MEYVE-SUYU-KATALOG--TURKCE-SON.pdf>

məlumatları əldə etmək mümkün deyil. Oxşar vəziyyət meyvə emalı məhsullarının istehlakında da müşahidə edilir. Ölkədə istehlak olunan meyvə şirə və nektarının, meyvə qurusunun ev təsərrüfatları üzrə ümumi və adambaşına həcmi barədə statistika mövcud deyil. Eyni zamanda, meyvə emalı sənayesinin ehtiyacları üçün istifadə olunan meyvənin növlər üzrə həcmi də məlum deyil. Halbuki bu məsələdə qonşu Türkiyənin anoloji məlumatları toplamaq və yaymaq təcrübəsindən yararlanmaq olar. Türkiyə rəsmi statistikasına görə, meyvə emalı üçün istifadə olunan təzə meyvənin həcmi 800 min tondan çoxdur və bu kütlənin 47%-i alma, 17%-i şaftalı, 10%-i ərik, 9%-i portağal, 7%-i nar, yerqə qalan 10%-i isə gilənar və üzumdür. Öz növbəsində, ölkədə 820 min tona yaxın meyvə suları istehsal olunur ki, onun 64%-i nektar, 9%-i təmiz (100% tərkibli) meyvə şirəsi, yerdə qalan 27%-i isə meyvə qatışığı olan müxtəlif aromalar və meyvə sularıdır³.

Azərbaycanda rəsmi statistikaya görə meyvə emalı sektorunun son durumu aşağıdakı kimidir:

Meyvə emalının əsas məhsullarının istehsalı

Cədvəl 1

	Ölçü vahidi	2016	
		Cəmi	Kiçik sahibkarlıq
Üzüm şirəsi	Ton	22	0
Alma şirəsi	Ton	2700	0
Nar şirəsi	ton	2967	0
Meyvə və tərəvəz şirələrinin qarışıqları	Ton	793	0
Dondurulmuş, təzə və ya buxarda və ya suda bişirilmiş meyvələr və qoz-fındıq	Ton	5791.1	2118.9
Cemlər, meyvə jeleləri və meyvə, yaxud qoz-fındıq püreləri və pastaları	Ton	71765.8	66090.1
Sitrus meyvələrindən hazırlanan cemlər, marmeladlar və s.	Ton	932.0	0
Mürəbbə	Ton	410.9	11.1
Kampot	Ton	35600.9	32857.1
Sair cem və marmeladlar	Ton	34822	33222
Qovrulmuş, duza qoyulmuş və ya başqa üsulla	Ton	3981.3	3100

³ <http://baka.org.tr/uploads/1303486551MEYVE-SUYU-KATALOG--TURKCE-SON.pdf>

emal edilmiş qoz-fındıq, yerfındığı			
Emal edilmiş və ya konservləşdirilmiş sair meyvələr	Ton	1054	0
Quru meyvə istehsalı	Məlumat yoxdur		

Meyvə istehsalı sektorunda ən çox istehsal olunan məhsul cəm, meyvə jelesi, püre, marmelad və pastalardır. 2015-ci ildə bu kateqoriyaya aid məhsulların ümumi istehsal həcmi 107 min ton təşkil edib. Kampot istehsalının həcmi 35.6 min tona yaxın olub. Ölkə üzrə 6.5 min ton meyvə şirəsi istehsal olunub. Bu həcm təxminən 2.7 min tonu (41.5%) almadan, 3 min tonu (45.6%) nardan, yerdə qalan hissəsi (12.9%) isə qarışıq meyvə və giləmeyvələrin payına düşüb.

Rəsmi statistikanın məlumatına görə, 2015-ci ildə emal sektorunun xammal mənbəyi olan təzə meyvə istehsalının həcmi 888 min ton təşkil edib. İstehsal edilən meyvənin təxminən 64%-i və ya 561 min tonu 3 meyvənin – alma, xurma və narın payına düşüb. Ölkədən ixrac olunan təzə meyvənin də təxminən 90%-i 2 meyvənin -alma və xurmanın hesabına təmin edilir.

Meyvə şirəsinin, mürəbbənin, kəmpotun və meyvə qurusunun alınması üçün başlıca xammal kimi çıxış edən meyvə növlərinin - ərik, şaftalı, gilə, albalı, gavalı və alçanın birlikdə ümumi istehsalda payı cəmi 15% (139 min ton) olub. İnsanların meyvə rasionunda mühüm yer tutan bu 6 növ meyvənin birlikdə adambaşına istehsalı təxminən 14 kq təşkil edir. Aydın ki, bu həcm kifayət qədər azdır və birbaşa istehlaka getməklə sənaye ehtiyacları üçün yetərli səviyyədə deyil. Subtropik bitkilərin payı 6% (52 min ton), qabıqlı meyvələrin (qoz, fındıq, badam, şabalıd) xüsusi çəkisi isə 5% (45 min ton) təşkil edib.

Rəsmi statistikaya görə, ölkədə istehsal olunan təzə meyvənin təxminən 185-190 min tonu birbaşa ixraca gedir. Nazirlər Kabinetinin minimum qida normalarına uyğun (adambaşına minimum 45 kq təzə meyvə istehlakı) əhalinin təzə meyvə tələbatını qarşılamaq üçün il ərzində təxminən 450 min ton məhsula ehtiyac var. Ərazə balansı statistikasına görə, əhalinin birbaşa təzə meyvə istehlakı, ixrac gedən həcm və itkilər çıxıldıqdan sonra hər il daxili meyvə istehsalının 65 min tonu sənaye sektoruna daxil olur.

Xarici ticarət statistikasından belə aydın olur ki, meyvə emalı məhsullarına daxili tələbatın ödənilməsində mühüm rol oynayır.

Meyvədən hazırlanan əsas emal məhsullarının idxalı

Cədvəl 2

Malların beynəlxalq	Ölçü vahidi	2016	
			Dəyəri,

kodları			miqdarı	min.USD
080620	Qurudulmuş üzüm	Ton	3306	4420.1
081310	Qurudulmuş ərik	Ton	1275.3	2881.5
081320	Qurudulmuş qara gavalı	Ton	130.5	260.7
081330	Qurudulmuş alma	Ton	10.73	23.74
081340	Qurudulmuş digər meyvələr (armud, şaftalı və nektarin)	Ton	1236.4	1542.9
200600	Şəkərlə konservləşdirilmiş meyvələr, cem və meyvə jelesi	Ton	212.4	531.4
200710	marmeladlar, meyvə və ya qoz püresi və mürəbbələri	Ton	111.6	211.0
200799	Digər meyvələrdən cəmlər, meyvə jelesi və mürəbbələr, meyvə püreləri və pastaları	Ton	1053.5	1561.6
200811-899	Konservləşdirilmiş meyvə məhsulları (araxis yağı, qovrulmuş badam və fıstıq, konservləşdirilmiş armud, ərik, şaftalı və s.)	Ton	2958.0	5952.5
200911-919	Müxtəlif formada hazırlanmış portağal şirələri		824	1095.2
200921-929	Qreyfurt şirələri		28.2	21.0
200941-949	Ananas şirələri		95.5	148.2
200969	Üzüm şirəsi		8.5	11.99
200971-979	Alma şirələri		509.5	388.5
200990	Meyvə və tərəvəz şirələrinin qarışıqları		2015.5	1128.3
200931	Digər sitrus bitkilərinin şirələri, Briks ədədi 20-dən az olmaqla		94.2	59.2

2015-ci ildə ölkəyə 20 mln. dollar dəyəində 14 min ton həcmində müxtəlif çeşidli meyvə emalı məhsulları və xammalı idxal edilib. İdxalın təxminən 25%-i quru üzüm, 21%-i konservləşdirilmiş meyvə məhsulları, 18%-i qurudulmuş meyvələr, 15%-i meyvə şirələri, yerdə qalan hissəsi isə istehsal məqsədilə xammal (əsasə pürelər) olub. Azərbaycan hələlik meyvə emalı məhsullarının ixracatında böyük potensial formalaşdırma bilməyib. 2015-ci ildə ölkədən ixrac edilən anoliji məhsulların həcmi idxal edilən kütlədən təxminən 2.2 dəfə az olub və 6.7 min ton təşkil edib.

2. AZƏRBAYCANDA MEYVƏ EMALI SEKTORUNUN FƏALİYYƏTİNİ TƏNZİMLƏYƏN HÜQUQİ BAZA

Azərbaycanda süd emalı sənayesinin fəaliyyətini tənzimləyən əsas qanunlardan biri “Yeyinti məhsulları haqqında” Qanundur. Bu qanunun 4-cü maddəsinə əsasən bütün yeyinti məhsulları, o cümlədən meyvə emalı məhsulları sertifikatlaşdırılmalı, dövlət gigiyena qeydiyyatına alınmalı və həmin məhsulların keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə dövlət nəzarəti təmin edilməlidir. Dövlət nəzarətinin təşkili isə meyvə emalı məhsullarının istehsalından daşınmasına, saxlanmasına, qablaşdırılmasına, etiketləşdirilməsinə və satışınadək olan bütün mərhələ üzrə şərtləri müəyyən edən texniki, ekoloji, sanitariya, baytarlıq və fitosanitar standartlar, norma standartlar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu qanunun 7-ci maddəsinə görə, meyvə məhsullarının tərkibi kimyəvi, bioloji, toksikoloji və radioloji göstəricilərinə görə ekspertizadan keçirilir və bu məhsullar dövlət reyestrində gigiyena qeydiyyatına alınır və onlara gigiyenik sertifikat təqdim edilir.

“Yeyinti məhsulları haqqında” Qanunun tələbinə əsasən, bütün növdən olan meyvə emalı məhsullarına zəruri sertifikatların verilməsi “Yeyinti məhsullarına verilən uyğunluq, gigiyenik sertifikatlarının və baytarlıq şəhadətnaməsinin formasının və uyğunluq, gigiyenik sertifikatlarının və baytarlıq şəhadətnaməsinin verilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 2007-ci il tarixli, 142 sayılı qərarı ilə həyata keçirilir.

Meyvə emalı məhsullarının hazırlanmasına qarşı dövlət standartları mövcuddur. Bu standartlara “Meyvə nektarları. Texniki şərtlər” (AZS 106-2003), “Meyvə şirələri və nektarlar” (AZS 353 -2011), “Diabetik meyvə şirələri” (AZS 399-2009), “Qarışıq meyvə nektarları. Rəhbər göstərişlər” (AZS 468-2011), “Meyvə-tərəvəz konservləri. Texnoloji proseslər. Termin və təriflər” (AZS 375 - 2009), “Tünd meyvə ickiləri. Ümumi texniki şərtlər” (AZS 113 – 2003), “Meyvə lavaşı. Texniki şərtlər” (AZS 209 – 2006), “Qurudulmuş subtropik meyvələr. Texniki şərtlər” (AZS 351 – 2009), “Alma şirəsinin patulinlə digər içkilərin inqredientləri ilə çirklənməsinin qarşısının alınmasına və çirklənmə dərəcəsinin aşağı salınması” (AZS 50 – 2013 kimi dövlət standartları daxildir.

Meyvə məhsullarının idxal-ixracını Nazirlər Kabinetinin müxtəlif qərarları tənzimləyir. Qüvvədə olan qaydalara əsasən zəruri keyfiyyət sənədininə (mənsə sertifikatı və keyfiyyət sertifikatı) malik olan meyvə məhsullarının ölkəyə idxalına xüsusi məhdudiyətlər yoxdu. Lakin meyvə emalı məhsullarının demək olar ki, bütün növləri üzrə idxal vergi və rüsumları tətbiq edilir. Nazirlər Kabinetinin 12 aprel 2001-ci il tarixli, 80 sayılı “Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımın miqdarı haqqında” Qərarına əsasən 0806, 0813, 2006, 2007, 2008 və 2009 əmtəə koduna aid meyvə məhsullarının əsasən 15% dərəcə ilə,

müəyyən bir hissəsi isə məhsulun idxal dəyərinin hər vahidinə (kq, litr və s) görə müəyyən edilmiş mütləq məbləğdə idxal rüsumuna cəlb edilirlər⁴.

Bundan əlavə, Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar 2005-ci il tarixli, 11 sayılı “Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında” Qərarına əsasən, meyvə məhsullarına vergi güzəşti və azadolunmalar tətbiq edilmir və bu məhsullar idxal edildikdə Vergi Məcəlləsinin 173.1-ci maddəsinə əsasən idxal olunan əmtəənin dəyərinin 18%-i həcmində ƏDV-yə cəlb olunur⁵.

Son 2 ildə qeyri-neft sektorunun inkişafını təşviqi istiqamətində qəbul edilən bəzi qərarlar meyvə emalı biznesi qurmaq istəyən sahibkarların investisiyalarının genişləməsi üçün müəyyən imkanlar yaradır. Belə ki, Vergi Məcəlləsinə 19 yanvar 2016-cı il tarixdə edilən dəyişiklik və əlavələrə əsasən investisiya təşviqi aldıqda⁶:

- *fərdi sahibkarlar 7 il müddətinə gəlir vergisinin, hüquqi şəxslər mənfəət vergisinin 50%-i səviyyəsində vergidən;*
- *həm hüquqi, həm fərdi sahibkarlar investisiya təşviqi sənədinin alındığı tarixdən 7 il müddətinə texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı üçün ƏDV-dən;*
- *həm hüquqi, həm fərdi sahibkarlar investisiya təşviqi sənədinin alındığı tarixdən 7 il müddətinə əmlak vergisindən;*
- *həm hüquqi, həm fərdi sahibkarlar investisiya təşviqi sənədinin alındığı tarixdən 7 il müddətinə torpaq vergisindən azaddırlar.*

Bundan əlavə, “Gömrük tarifi” haqqında Qanuna əsasən, investisiya təşviqi sənədi almaqla meyvə emalı biznesinə başlayan sahibkarlar müvafiq sənədi aldıkları dövrdən həmçinin gömrük idxal vergi və rüsumlarından da azaddırlar. Bu o deməkdir ki, emal üçün zəruri olan avadanlıq, texnika, investisiya təyinatlı digər məhsulların ölkəyə tam vergi və rüsumsuz gətirilməsi üçün hüquqi təminatlar var⁷. Ölkə prezidentinin 20 aprel 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiqlənmiş qaydalar isə investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxslərə və fərdi sahibkarlara texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı üçün təsdiqedic sənədin verilməsi prosedurlarını müəyyən edir⁸. Qaydalara görə, investisiya təşviqi sənədi almış sahibkara müvafiq qurğu və avadanlıqların idxalı üçün təsdiqedic sənəd təqdim olunur və onlar bu sənəd əsasında həm Vergi Məcəlləsinin, həm də “Gömrük tarifi” haqqında Qanunun verdiyi güzəştlərdən bəhrələnmək imkanı qazanırlar.

Sahibkarların investisiya təşviqi sənədi alması qaydaları ölkə prezidentinin 18 yanvar 2016-cı il tarixli fərmanı ilə müəyyən edilib⁹. Qaydalara əsasən, aşağıdakı 3

⁴ <http://www.e-qanun.az/framework/2691>

⁵ <http://www.az-customs.net/az/nds.htm>

⁶ <http://www.e-qanun.az/code/12>

⁷ <http://www.e-qanun.az/framework/26154>

⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/32604>

⁹ <http://www.e-qanun.az/framework/31870>

meyara cavab verən sahibkarlar investisiya təşviqi sənədi almaq üçün müraciət edə bilirlər:

- 1) *investisiyanın həyata keçirildiyi iqtisadi fəaliyyət sahəsinin hökumətin prioritetlərinə uyğunluğu;*
- 2) *investisiya layihəsinin həcmnin hökumətin müəyyən etdiyi minimal məbləğə uyğunluğu;*
- 3) *investisiya layihəsinin həyata keçiriləcəyi inzibati ərazi vahidinin hökumətin müəyyən etdiyi ərazilərə uyğunluğu..*

Hər 3 meyar ölkə prezidentinin 20 aprel 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiqlənmiş müvafiq qaydalarda müəyyən edilib. Sənədə əsasən, ölkə ərazisi investisiya təşviqi nöqtəyi nəzərdən 5 regiona bölünür və təşviq üçün 36 sahibkarlıq fəaliyyəti istiqməti müəyyənləşdirilib. Məsələn, meyvə emalı həm içki istehsalına, həm də qida məhsullarının istehsalına aid edilə bilər. Qeyd olunan hər 2 sahə investisiya təşviqi sənədə verilə biləcək fəaliyyət istiqamətlərinə daxil edilib¹⁰. Lakin qaydalara əsasən bu fəaliyyət sahələri ilə Bakı şəhərinin mərkəzi ərazilərinə (qəsəbələrə mümkündür) sərmayə qoymaq istəyən biznes adamlarına güzəşt şamil edilmir. Yalnız ölkənin regionlarında meyvə emalı ilə məşğul olmaq q istəyən sahibkarlar investisiya təşviqi sənədi ala bilirlər. Məsələn, Tərtər, Ağcabədi, Gədəbəy, Daşkəsən, Ağstafa, Lerik və s. kimi rayonlara ən azı 200 min manat sərmayə qoymağı planlayan və artıq həmin vəsaitin ən azı 10%-ni yatırım etdiyini sənədlərlə təsdiqləyən sahibkarlar yuxarıda sadalanan güzəştlərdən yararlanmaq imkanı qazanırlar.

Avropa İttifaqı (Aİ) ölkələrinə meyvə şirləri ixrac etmək istəyən müəssisə və şirkətlərin məhsullarına qarşı Azərbaycan hökuməti xüsusi tələblər müəyyənləşdirib¹¹. Qaydalara görə, Azərbaycandan Aİ ölkələrinə meyvə şirləri ixrac edən müəssisələr ekspertizaların aparılması, təsdiqedic kod nömrəsinin verilməsi və reyestrə alınması üçün İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə (İİN) ərizə ilə müraciət edirlər. Təsdiqedic kod nömrəsi almış müəssisədə İİN ayda bir dəfədən az olmayaraq həmin müəssisəyə xəbərdarlıq edilmədən dövrü ekspertizalar həyata keçirilir. İxrac zamanı götürülən nümunələrin analiz nəticələri mənfi çıxdığı təqdirdə bu cür ekspertizalar müəyyən edilən müddət nəzərə alınmadan dərhal həyata keçirilir. Müəssisədə həyata keçirilən ekspertizalar üçün bir sıra tələblər müəyyən edilib. Həmin tələblərə məhsulların yetişdirildiyi bağ və əkin sahələrində, məhsul yığımından əvvəl, məhsul yığımı, məhsul yığımından sonrakı və emal mərhələlərində əməliyyatların aqrotexniki, sanitariya-gigiyena və təhlükəsizlik tələblərinə uyğun həyata keçirilməsi, xammal və hazır məhsulların saxlanması, qablaşdırılması (taralanması), daşınması və etiketlenməsi zamanı əməliyyatların sanitariya-gigiyena tələblərinə uyğun həyata keçirilməsi, müəssisənin ətrafının, infrastrukturunun, istifadə olunan avadanlıqların və sosial obyektlərin tələblərə uyğun olması, istehsalat sahələrində, köməkçi otaqlarda və

¹⁰ <http://www.e-qanun.az/framework/32606>

¹¹ <http://www.e-qanun.az/framework/15061>

texnoloji proseslər zamanı əməliyyatların sanitar-gigiyena tələblərinə uyğun həyata keçirilməsi, müəssisədə çalışan işçilər tərəfindən ümumi sanitar-gigiyena təblərə riayət olunduğu, məhsulun və istifadə edilən suyun keyfiyyətinin standartların tələblərinə uyğun olması, müəssisədə həyata keçirilən əməliyyatlara dair proqramların mövcudluğu və tətbiq olunması, xammalın tədarükündən hazır məhsulun ixracına kimi olan mərhələlərdə əməliyyatlara və görülən işlərə dair aparılan qeydiyyat sisteminin mövcudluğu və qeydlərin tələblərə uyğun həyata keçirilməsi, müəssisədə Təhlükəli Amilbrin Təhlili və Nəzarətin Kritik Nöqtələri (TATNKN) sisteminin tətbiq olunması daxildir.

Mühüm normativ-hüquqi sənədlərdən biri qeyri-neft məhsullarına ixrac təşviqinin verilməsi qaydalarıdır¹². Nazirlər Kabinetinin 6 oktyabr 2016-cı il tarixli, 401 sayılı qərarı ilə təsdiqlənmiş sənəd ixrac təşviqinin ödənilməsi qaydası ilə yanaşı, məhsul növündən asılı olaraq ixrac təşviqi üçün baza məbləğini də müəyyənləşdirir. Qaydaya əsasən, siyahısı müəyyən edilən qeyri-neft ixrac məhsulları üçün təşviqin baza məbləği faktiki ixrac olunmuş malın ixrac gömrük bəyannaməsində nəzərdə tutulan gömrük dəyərinin 3 (üç) faizini təşkil edir. Lakin ayrı-ayrı məhsullar üzrə baza məbləğinə əmsallar tətbiq edilir. Məsələn, gömrük ixrac dəyərinin baza məbləğinə qurudulmuş meyvə ixracatçıları üçün 1.5 baza əmsalı tətbiq edilir. Bu o deməkdir ki, qurudulmuş meyvə ixracatı üzrə gömrük ixrac dəyərinin 4.5%-i səviyyəsində təşviq subsidiyası qüvvədədir. Həmçinin, meyvə konservləri üçün 1.5, cəm, mürəbbə, kəmpot, meyvə şirələri üçün 2 əmsal tətbiq edilir.

3. DÜNYADA MEYVƏ EMALI MƏHSULLARININ XARİCİ TİCARƏTİ

BMT-nin ticarət bazasının məlumatlarının analizi göstərir ki, dünyada meyvə emalı məhsullarının xarici ticarət dövriyyəsi kifayət qədər böyükdür. 2015-ci ilin yekunlarına görə, meyvə emalı məhsullarının dünya üzrə ixracı natural ölçüdə 25.6 mln. ton, dəyər ifadəsində 43.7 mlrd. dollar təşkil edib¹³.

Quru üzüm ixracının dünya üzrə həcmi 4.7 mln. ton təşkil edir ki, bunun 86.5%-i (4.1 mln. ton) 12 ən iri ixracatçının payına düşür. Bu ölkələrə ABŞ, Çili, Türkiyə, Cənubi Afrika Respublikası, Çin, Peru, Niderland, İtaliya, İspaniya və Avstraliya kimi ölkələr daxildir. Bu ölkələr üzrə ixracın dəyəri 8 mlrd. dollara yaxındır (dünya üzrə quru üzüm ixracı 9 mlrd. dollardan bir qədər çox).

Quru üzümün ən böyük idxalatçısı olan ölkələrə isə Kanada, Fransa, Almaniya, Rusiya, Böyük Britaniya, Cənubi Koreya, ABŞ, Meksika kimi ölkələrdi. Quru

¹² <http://www.e-qanun.az/framework/33870>

¹³ <https://comtrade.un.org/data/>

üzümün ən böyük 10 idxlatçısı olan ölkələrə hər il idxal üçün 6 mlrd. dollar və ya dünya üzrə ümumi quru üzüm idxalının təxminən 65%-i qədər vəsait xərcləyirlər.

Quru meyvə ixracının ümumi həcmi 698 min ton, ixracın ümumi dəyəri 2.246 mlrd. dollar olub. Quru meyvənin dünya üzrə orta ixrac qiyməti 3.2 dollar ətrafında olub. Quru meyvənin əsas ixracatçı ölkələri Türkiyə, ABŞ, Çili, Çin, Tailand, İspaniya, Vyetnam, Niderland, İtaliya və Argentinadır. Bu ölkələr bütün quru meyvə ixracından əldə olunan gəlirin təxminən 70%-ni və ya 1.4 mlrd. dollarını əldə edirlər. Quru meyvə idxalını həyata keçirən əsas ölkələr bunlardır: İsveçrə, Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa, İtaliya, Niderland, Qazaxıstan, Pakistan, Yaponiya, Rusiya və Slovakiya. Bu ölkələr dünya üzrə quru meyvə idxalına sərf olunan vəsaitlərin təxminən 55%-ni xərcləyirlər.

Meyvə və giləmeyvə emalı məhsullarının dünya üzrə ixracı, 2015-ci il

Əmtənin adı	Mal yarımqrupunun kodu	Emal məhsullarının xarici ticarət göstəriciləri		
		Cəmi ixracın həcmi, mln. ton	Cəmi ixracın məbləği, mln. USD	Məhsulun 1 kq-nın orta ixrac qiyməti, USD
Quru üzüm	0806	4724.0	9023.0	1.9
Quru meyvələr	0813	697.9	2247.0	3.2
Şəkərlə konservləşdirilmiş meyvələr, homogenləşdirilmiş cəmlər, meyvə jelesi	2006	240.2	675.3	2.8
Cəmlər, meyvə jelesi, marmeladlar, meyvə pürelərə və ya, pastaları	2007	1692.0	3058.0	1.8
Konservləşdirilən, tərkibində şirinləşdirici maddələr və spirt əlavələri olan və olmayan meyvə məhsulları	2008	6337.0	13930.0	2.2
Meyvə şirələri	2009	11924.0	14780.0	1.2
Dünya üzrə cəmi ixrac		25615.1	43713.3	-----

Şəkərlə konservləşdirilmiş meyvələrin və meyvə jelesinin, homogenləşdirilmiş cəmlərin dünyü üzrə ümumi ixracı 240.2 min ton və 675.3 mln. dollar olub. Bu mal qrupu üzrə məhsulların ən böyük idxalatçıları Böyük Britaniya, ABŞ, Çin, Fransa, Sinqapur, Avstriya, Avstraliya və İtaliya olub və ümumi idxalın 25%-i bu ölkələrin payına düşüb. Ən böyük ixracatçılar isə Çin, Niderland, Meksika, Fransa, İtaliya və ABŞ olub. Ümumi ixracın 50%-i bu ölkələrin hesabına təmin edilib.

Meyvə püresi, meyvə jelesi və cəmlərin dünya üzrə ixracı 1692 min ton və 3058 mln. dollar dəyərində olub. Əsas ixracatçılar Türkiyə, Fransa, İtaliya, Almaniya, Belçika, İspaniya, Hindistan, Çili, Niderland və ABŞ olub. İxracın ümumi dəyərinin məbləğinin 62%-i bu ölkələrin payına düşüb. Əsas idxalatçılar ABŞ, Niderland, Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, Rusiya və Kanada olub. Dəyər baxımından ümumi idxalın 40%-ə qədəri bu ölkələrin payına düşüb.

Konservləşdirilən, tərkibində şirinləşdirici maddələr və spirt əlavələri olan və olmayan meyvə (qoz-fındıq da daxil) emalı məhsullarının ümumi ixracı 6337 min ton və 13930 mln. dollar təşkil edib. Əsas ixracatçılar Çin, ABŞ, Türkiyə, Tailand, Almaniya, Niderland, Filipin, İspaniya, Argentina, İtaliya, Fransa, Cənubi Afrika Respublikası və Vyetnamdır. Bu ölkələrin ixracın ümumi dəyərində payı 66% olub. Əsas idxalatçılar ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya, Niderland, Polşa, Cənubi Koreya Respublikası, İspaniya, Meksika, İsveç, Sinqapur, İsveçrə, Birləşmiş Ərəb Əmirliyi və Səudiyyə Ərəbistanı olub. Bu ölkələr ümumi idxalın təxminən 55%-i bu ölkələrin payına düşüb.

Tərkibində spirt əlavəsi olmayan, şirinləşdirici maddələr əlavə edilən və edilməyən meyvə-tərəvəz şirələrinin ixracı 11924 min ton və 14780 mln. dollar olub. Əsas ixracatçılar Braziliya, Niderland, ABŞ, Belçika, Almaniya, Çin, Polşa və Türkiyə olub. Dəyər ifadəsində ixracın 50%-i bu ölkələrin hesabına təmin edilib. Əsas idxalatçılar ABŞ, Səudiyyə Ərəbistanı, Niderland, Almaniya və Belçika kimi ölkələr olub. İdxalın ümumi dəyərində bu ölkələrin payı 40% təşkil edib.

4. AZƏRBAYCANDA MEYVƏ EMALI SEKTORUNUN ƏSAS PROBLEMLƏRİ

Ölkə prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiqlənən milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrində meyvə emalı inkişafı hədəflənən əsas istiqamətlərdən biridir¹⁴. Sənəddə qeyd edilir ki, növbəti 10 ildə Azərbaycanda bəzi bitkiçilik məhsulları ilə yanaşı meyvə istehsalının artırılması və həmin məhsulların emalı sənayesində rəqabət qabiliyyətinin

¹⁴ <http://www.e-qanun.az/framework/34254>

gücləndirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır. Quru meyvə-tərəvəz məhsullarının və şirəsinin istehsalı üçün müasir emal müəssisələrinin yaradılması stimullaşdırılacaq. Hökumətin qiymətləndirmələrinə görə, mövcud potensialdan səmərəli istifadə edilsə, Azərbaycan təkcə Rusiy bazarı hesabına meyvə şirələri istehsalının xeyli genişləndirə bilər və 2010- 2014-cü illərdə meyvə şirəsinin ixracı isə 12 faiz artması faktı da bu yanaşmanı təsdiqləyir. Yol Xəritəsində meyvə emalının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı əsas təkliflər aşağıdakılardır:

- 1) *Meyvə emalı potensialının gücləndirilməsi məqsədilə məhsul istehsalının dəyər zəncirinin dərinləşdirilməsi və bunun nəticəsində yaranan əlavə dəyərin artmasına nail olmaq;*
- 2) *Emal sənayesinin xammal tələbatını ödəmək üçün intensiv üsulla salınan meyvə bağlarının (xüsusilə nar, xurma, gilə, alma, habelə fındıq və digər qərzəkli meyvələr) və üzüm plantasiyalarının genişləndirilməsi;*
- 3) *Regionlarda kiçik və ortaölçülü meyvə emalı müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsinin stimullaşdırılması;*
- 4) *Qurudulmuş və dondurulmuş meyvə məhsulları istehsalının artırılmasının dəstəklənməsi;*
- 5) *Əsas meyvəçilik rayonlarında (məsələn, Quba, Xaçmaz və s.) dəyər zənciri üzrə fəaliyyət göstərən istehsal vasitələri təchizatçıları, istehsalçılar, emalçılar, distribütorlar və treyderlərdən ibarət aqrobiznes inkubatorlarının fəaliyyətinin dəstəklənməsi.*

Iqtisadiyyatın inkişafına dair Strateji Yol Xəritələrində hökumət Azərbaycanın meyvə şirələrinin istehsalı sahəsində rəqabət üstünlüyünə və mövcud ticarət axınları nəzərə alındıqda ölkənin meyvə məhsullarının emalı üzrə mərkəzə çevrilmək imkanına malik olduğunu qeyd edib. Lakin aparılan statistik analizlər və tədqiqat çərçivəsində meyvə emalı sektorunda fəaliyyət göstərən sahibkarlardan götürülən müsahibələr göstərir ki, sektorun inkişafı ilə bağlı bir sıra faktorlar mövcuddur. Həmin manelərin qarşısının alınması nəinki ölkənin meyvə emalı məhsullarının idxalından asılılığını qaldırılmasına, həmçinin bu məhsulların ixracının genişlənməsinə də imkan yaradar. Sektorun inkişafına mane olan əsas amillər aşağıdakılardır:

1) Ölkədə emal sektorunun tələbatına uyğun təzə meyvə istehsalı yetərli həcmdə deyil. Rəsmi statistikanın məlumatına görə, 2015-c ildə istehsal olunan təzə meyvə kütləsinin təxminən 7%-i və ya 65 min tonu emal sənayesinə daxil olur. Meyvə emalı müəssisələrindən əldə edilən məlumatlar göstərir ki, quru meyvə istehsalında məhsul çıxımı meyvənin növündən asılı olaraq 10-20% təşkil edir. Məsələn, üzüm, alça və ərik qurusunun hər kiloqramı üçün 6-6.5 kq təzə meyvə tələb olunur. Eyni zamanda, meyvə şirəsi istehsalında da məhsul çıxımı meyvənin növündən asılı olaraq 15-30% intervalında dəyişir. Məsələn, 1 kq şaftalı püresinin alınması üçün 6 kq təzə şaftalı meyvəsi, 1 kq albalı konsentratının alınması üçün 6 kq təzə albalı meyvəsi

tələb olunur. Göründüyü kimi, emal sənayesinə qəbul olunan 65 min ton təzə meyvə təxminən 10 min meyvə qurusunun, yaxud şirə istehsalı üçün 10-11 min ton xammalın (püre və konsentrantın) ekvivalentidir. Ölkənin meyvə emalı məhsullarına tələbatı ilə müqayisədə emala cəlb edilən təzə meyvə kütləsinin həcmi kifayət qədər azdır. Meyvə emalı sektoru üzrə ixtisaslaşmış şirkətlərin aparıcı mütəxəssislərindən götürülən müsahibələrin təhlili göstərir ki, ölkədə adambaşına illik meyvə şirəsi istehlakı 8-9 kq ətrafındadır. Bu məlumatdan çıxış etsək, deməli hazırda ölkə üzrə xalis meyvə şirəsi bazarının potensial tutumu 75-80 min tondan az deyil.

Tədqiqat çərçivəsində götürülən müsahibələr göstərir ki, günlük istehsal gücü kiçik olan (məsələn, 1-2 ton) emalçılar xammal qıtlığından əziyyət çəkməsə də, orta və iriölçülü müəssisələr xammal ehtyaclarının 50-70%-ni xammal hesabına qarşılamaq olurlar.

Hökumət seleksiya işinin və torpaqların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması vasitəsilə meyvəçilikdə məhsuldarlığın artımını da xüsusi hədəf olaraq seçməlidir. Hazırda Azərbaycanda meyvə bağlarının orta məhsuldarlığı təxminən 7 tondur və bu dünya üzrə orta göstəricidən təxminən 50% aşağıdır. Belə ki, 2015-ci ildə dünyada 56.5 mln. ha meyvə bağlarından 677 min ton yaxın meyvə toplanıb¹⁵. Azərbaycanda isə 124 min hektar meyvə bağından 889 min ton məhsul yığılıb. Bir sıra qabaqcıl aqrar sektora malik ölkələrlə müqayisədə isə Azərbaycanda meyvə təsərrüfatlarının məhsuldarlığı orta hesabla 2-3 dəfə geri qalır.

2) Təzə meyvə istehsalının hazırkı strukturu emal sektorunun tələbatına cavab vermir. Belə ki, istehsal edilən meyvənin təxminən 64%-i 3 meyvənin – alma, xurma və narın payına düşüb. Meyvə şirəsinin, mürəbbənin, kəmpotun və meyvə qurusunun alınması üçün mühüm xammal kimi çıxış edən meyvə növlərinin - ərik, şaftalı, gilə, albalı, gavalı və alçanın birlihdə ümumi istehsalda payı cəmi 15% (139 min ton) olub. İnsanların meyvə rasionunda əhəmiyyətli yer tutan həmin 6 növ meyvənin birlikdə adambaşına istehsalı təxminən 14 kq təşkil edir. Aydındır ki, bu həcm kifayət qədər azdır və birbaşa əhali istehlakına yönəldiyindən sənaye sektoru meyvə şirəsi və nektarı üçün püre və konsentrantın müəyyən hissəsini xaricdən idxal etməyə məcbur qalır. Rəsmi məlumata görə, 2016-cı ildə meyvə şirəsi üçün idxal olunan xammalın həcmi 3 min tondan çox olub. Ümumilikdə isə il ərzində 20 mln. dollar dəyərində 14 min ton həcmində meyvə emalı məhsulları idxal olunub. Tədqiqat çərçivəsində götürülən müsahibələrdə də qeyd olunub ki, şaftalı, ərik və albalı nektarı və şirələri üçün xammalın təxminən üçdə ikisi idxal edilir.

Bundan əlavə, subtropik və qabıqlı meyvələrin (qoz, fındıq, şabalıd, badam) meyvələrin istehsal həcmi daha da azdır. Meyvə şirəsi istehsalı üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyan subtropik meyvə istehsalının həcmi 52 min ton (ümumi meyvə

15

http://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/D%C3%9CNYADA%20VE%20T%C3%9CRK%C4%B0YEDE%20YA%C5%9E%20SEBZE%20VE%20MEYVE%20%C3%9CRET%C4%B0M%C4%B0.pdf

istehsalında payı 6%), qabıqlı meyvələrin istehsalı 45 min ton (ümumi meyvə istehsalında payı 5%) təşkil edib.

3) Sənaye meyvəçiliyinin mövcud olmaması, daxili tələbata uyğun həcmdə meyvə istehsalının təmin edilməməsi sənaye ehtiyacları üçün əlverişli qiymətə xammalın əldə edilməsinə imkan vermir. Azərbaycanda böyük ölçülü (10 hektardan çox) meyvə təsərrüfatları son dərəcə məhduddur. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin məlumatına görə, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının 88%-i 5 hektardan az torpaq sahəsinə malikdir. Öz növbəsində, 10 hektardan çox torpaq sahəsi olan fermerlərin ümumi təsərrüfatlarda payı cəmi 3.5%-dir. İstifadədə olan torpaqların kiçikölçülü və pərakəndə olması xammalın (təzə meyvənin) qiymətini yüksəldir, nəticə etibarilə yerli məhsulların istər xarici bazarlarda, istərsə də ölkəyə idxal olunan anoloji məhsullarla müqayisədə qiymət rəqabəti zamanı əlverişli mövqə qazanmasını çətinləşdirir. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin aqrar bazarlar üzrə təqdim etdiyi məlumatlardan aydın olur ki, 2016-cı ilin yay-payız mövsümündə meyvə emalı sektorunun əsas xammal növlərindən olan kişmiş üzümü, ərik və şaftalının topdansatış qiyməti 1.5-2 manat intervalında dəyişib¹⁶. Məsələn, quru meyvə istehsal üzrə ixtisaslaşmış sahibkar 1 kq üzüm və ya ərik qurusu istehsalı üçün ən azı 6 kq təzə meyvə almalıdır və ötən ilin topdansatış qiymətilə bu 9-12 manata bərabərdir (həmin dövrüm məzənnəsi ilə 5-7 ABŞ dolları). Halbuki "Comtrade" məlumat bazasının rəqəmlərindən aydın olur ki, Türkiyənin dünya bazarlarına ixrac etdiyi quru üzümün orta ixrac qiyməti təxminən 2 ABŞ dolları, ərik qurusunun orta ixrac qiyməti isə 5 ABŞ dolları ətrafında olub.

Yerli xammalın emal sektorunun ehtiyacları müqabilində yetərli olmaması, mövcud olan yerli xammalın xeyli baha olması, tələbatı ödəmək üçün xammalın idxal edilməsi və milli valyutanın ucuzlaşdığı şəraitdə idxal xammalının bahalanması xammal xərclərinin yekun xərclərdə xüsusi çəkisinin xeyli yüksək olmasının əsas səbəblərindən biridir. Müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi ərazilərdə yetərli həcmdə xammalın olmaması onları daha uzaq məsafədən meyvə gətirməyə məcbur edir ki, nəticədə nəql xərcləri xeyli yüksək olur. Aparılan müsahibələr göstərir ki, meyvə emalı sektorunda fəaliyyət göstərən müxtəlif şirkətlərdə çeşiddən asılı olaraq məhsulun maya dəyərində orta hesabla xammal xərcləri 35-45%, qablaşdırma xərcləri 15-20%, işçi qüvvəsi xərcləri 20-25%, digər xərclər (amortizasiya, nəql, sığorta, mühafizə və s.) 10-30% intervalında xüsusi çəkiyə malikdir.

4) Milli valyutanın ucuzlaşması xammal və texnoloji baxımdan idxaldan asılı olan meyvə emalı sektorunun xərclərini artırır. Son 2 ildə manatın 2 dəfədən çox dəyər itirməsi bütün texniki-texnoloji avadanlıqları, onların ehtiyat hissələrini də idxal edən meyvə emalçılarının investisiya qoyuluşlarının həcmi, həmçinin istifadə olunan xammal xərclərini də 2 dəfəyədək artırır. Orta və uzunmüddətli dövrdə məzənnə sabitliyinin olarsa, emalçıların yeni iqtisadi şəraitə uyğunlaşması üçün

¹⁶ <http://agro.gov.az/aqrar-bazar>

uzun müddət lazım olmur. Lakin məzənnənin qeyri-sabitliyi bu sektor üçün riskləri artırır.

5) Hökumətin qida sektorunda fəaliyyətə başlamaq istəyən biznes subyektləri üçün təqdim etdiyi bir sıra güzəştlərdən kiçik sahibkarların, xüsusən ailə biznesi əsasında meyvə emalı ilə məşğul olmaq istəyən subyektlərin faydalanmaq imkanlarına məhdudiyətlər var. Belə ki, ölkə prezidentinin 20 aprel 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiqlənmiş qaydalarda qida sektorunda, o cümlədən meyvə emalı sektorunda fəaliyyətə başlamaq istəyən iş adamları investisiya təyinatlı avadanlıqların idxalı üçün gömrük vergi və rüsumlarından, həmçinin Vergi Məcəlləsinə əsasən ƏDV-dən, gəlir, mənfəət, torpaq və əmlak vergilərindən güzəşt əldə etmək üçün ən azı 200 000 manat investisiya qoyduğunu səndələrlə təsdiq etməlidir. Halbuki aparılan müsahibələr göstərir ki, mikro və kiçik ölçülü biznes subyektləri 50 000 -150 000 manat intervalında sərmayə qoyuluşu ilə meyvə emalı imkanına malik ola bilər. Təcrübə göstərir ki, meyvə emalı məhsulları tezəzarab olan məhsullardır və məhdud daxili tələbə malik olan ölkələrdə böyük istehsal potensialına malik az sayda iri şirkətlərlə müqayisədə kiçik potensiala malik çoxlu sayda mikro və kiçik biznesin bu sahədə ixtisaslaşması daha əlverişli, həmçinin daha risklidir.

6) Meyvə emalı sektorunun qablaşdırılması üçün tələbatı ödəyəcək yerli istehsalın potensialı və keyfiyyəti çox zəifdir. Tədqiqat çərçivəsində götürülən müsahibələrdə də qeyd olunub ki, yerli qablaşdırma məhsulları keyfiyyət baxımından bir sıra beynəlxalq brendlərlə (məsələn, Tetra Pak) uduzur. Ona görə də nisbətən baha olmasına baxmayaraq, yerli məhsulların qablaşdırılması üçün karton taralar tam idxal edilir, şüşə taraların isə xammalı əsasən xaricdən alınır. Qablaşdırma xərcərinin məhsulun maya dəyərində kifayət qədər yüksək olmasının (10-20%) səbəbi də məhz bahalı idxaldan asılılıqdır.

7) Son illər ölkədə güzəştli kreditlər əsasında bir neçə quru meyvə istehsalı müəssisəsi yaradılsa da, ölkə bu məhsulların idxalından tam asılı vəziyyətdədir. Rəsmi statistika quru meyvə istehsalının nə ümumi, nə də meyvə çeşidləri üzrə həcmi ilə bağlı hər hansı məlumat açıqlamır. Yalnız Dövlət Statistika Komitəsinin aylıq və illik qiymət bülletenlərindən aydın olur ki, yerli səviyyədə qurudulmuş alçanın istehsalının mövcuddur. Belə ki, qiymət statistikasına istehlak bazarında olan həm idxal, həm də yerli məhsulların qiymətlərini ayrıca təqdim edir. Həmin bülletenlərdə yalnız idxal olunan qurudulmuş ərik, xurma və üzümün qiymətləri, qurudulmuş alçanın isə həm idxal, yerli istehsal qiymətləri təqdim edilib. Xarici ticarət statikasına görə, 2016-cı ildə ölkəyə ümumi dəyəri təxminən 10 mln. ABŞ dolları olan 6 mon ton meyvə qurusu idxal edilib.

8) Pərakəndə meyvəçilikdən müqaviləli və ya kooperativlər əsasında fermerçiliyə keçidlə bağlı real təşəbbüslər mövcud deyil. Halbuki məhz meyvə istehsalçılarının təşkilatlanacağı, onların öz məhsullarının emalçılarla rəsmi müqavilələr əsasında

vaxtında və əlverişli qiymətə alınacağına dair hüquqi zəmanətləri olacağı tədqirdə istehsalı artırmağa real maraqları formalaşa bilər.

9) Azərbaycanda meyvə emalı sənayesi məhsullarının, xüsusilə təbii şirələrin istehlakı səviyyəsi çox aşağıdır. Bazarın kiçik həcmli olduğu şəraitdə istehlak normasının da inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə aşağı olması meyvə emalı sektorunun rentabelli sahə kimi qala bilməsini çətinləşdirir. Tədqiqat çərçivəsində aparılan müsahibələrdə son 2 ildə istehlakın daha aşağı düşdüyü vurğulanır. Əsas səbəb kimi iqtisadi böhran şəraitində alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi göstərilir. Qeyd olunur ki, meyvə emalı məhsulları əhali üçün birinci dərəcəli gündəlik tələbat malları olmadığı üçün alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşən zamanda insanların ixtisar etdiyi məhsullar sırasına meyvə emalı məhsulları daxil edilir.

Nazirlər Kabinetinin ümumilikdə ölkə əhalisi üzrə təsdiqlədiyi minimum qida normalarının tərkibinə meyvə şirələri daxil edilməyib, lakin internat məktəbləri uşaq bağçaları və xəstəxanalar üçün müəyyən olunan ərzaq səbətində meyvə-tərəvəz şirələri nəzərdə tutulub. Bu qruplar üzrə gündəlik şirə istehlakı norması 100-200 qram təsdiqlənib. Əgər bu şirələrin ən azı yarısını meyvə şirələri təşkil etməli olsa, bu o deməkdir ki, əhəlin hər nəfəri il ərzində orta hesabla 25-30 litr ətrafında meyvə şirəsi istehlak etməlidir. Hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici kifayət qədər yüksəkdir. Məsələn, Almaniya, Kanada və ABŞ-da adambaşına illik istehlak 30-50 litr, AB üzrə orta hesabla 23 litr, Türkiyədə 10 litr ətrafındadır. İnkişaf etmiş bazarların bir fərqli xüsusiyyəti də odur ki, xalis meyvə şirələri üstünlük təşkil edir və meyvə nektarının istehlakda payı daha azdır. Məsələn, AB üzrə xalis meyvə şirələri 65%, nektar isə 35% xüsusi çəkiyə malikdir. Türkiyədə bunun əksinədir – meyvə şirələri cəmi 8%, nektarlar isə 92% paya malikdir¹⁷. Azərbaycanda rəsmi statistika bu cür ətraflı məlumatları ümumiyyətlə təqdim edir.

10) Meyvə emalı məhsullarına, xüsusən meyvə şirələrinə münasibətdə ikili standartlar mövcuddur. Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə Avropa Birliyi ölkələrinə ixrac edilən meyvə şirələrinin ekspertizası və həmin şirələrin hazırlanması ilə bağlı tələblər mövcuddur. Bu tələblər yerli bazar üçün şirə istehsalı üçün məcburi sayılmadığı üçün istehlakçılar arasında yerli brendlərin keyfiyyəti ilə bağlı zəruri səviyyədə etimad yoxdur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Meyvə emalı sektorunun dəyərləndirilməsi məqsədilə aparılan analiz göstərdi ki, sektorun qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri ölkənin insan sağlamlığı

¹⁷ [file:///C:/Users/hp/Downloads/AKDAG%20\(9\).pdf](file:///C:/Users/hp/Downloads/AKDAG%20(9).pdf)

üçün zəruri və geniş istehlak potensialına malik məhsul çeşidlərinin (qurudulmuş meyvələr, təbii meyvə şirələrinin əsas xammalı olan püre və konsentrantlar) idxalından asılılığının aradan qaldırılmasıdır. Lakin bəzi meyvə şirələrinin (məsələn, nar şirəsi) ixrac üçün böyük potensial və bazarlar mövcuddur, bu segmentin böyüdülməsi ilə bağlı strateji sənəd də hazırlanması mümkündür. Lakin iqtisadiyyatın istənilən sektorunun inkişafı və rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün strateji yanaşmanın hazırlanması, bu sahədə müstəqil tədqiqatlar yolu problemlərin dəqiq diaqnostikasının aparılması və səlahiyyətli qurumlar üçün faydalı ola biləcək təkliflərin işlənməsi üçün həmin sektorla bağlı etibarlı statistik bazanın olması çox önəmlidir. Halbuki qiymətləndirmələr göstərdi ki, meyvə emalı sektoru ilə statistik məlumatlar əhatəli və əlçatan deyil. Qeyd olunan problemlərdən çıxış edərək yaxın dövrdə meyvə emalı sektorunun inkişaf etdirilməsi məqsədilə aşağıdakı addımların atılması zəruri olardı:

- *Meyvə emalı sektorunun xammal asılılığının aradan qaldırılması üçün hökumətin meyvə bağlarının genişləndirilməsinin, xüsusilə sənaye meyvəçiliyinin təşviqi, bu sahədə kooperasiyaların inkişaf etdirməsi məqsədəuyğun olardı;*
- *Müstəqil tədqiqat institutlarına sifarişlər əsasında meyvə emalı sektorunun tam dəyər zənciri üzrə analizin aparılması, zəncirin hər biri məhsulu üzrə ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin mövcud səviyyəsi qiymətləndirilməsi, hər bir həlqə üzrə istehsal potensialının tam reallaşdırılmasına təsir göstərən amillərin aşkarlanması, GZİT analizin aparılması çox önəmlidir;*
- *İldə bir dəfə Azərbaycanda meyvə emalı sektorunda mövcud durumun analizinə dair hesabatın hazırlanmasına və ictimailəşdirilməsinə ehtiyac var;*
- *Ölkədə meyvə emalı sektorunun ehtiyacları (qurutma, şərab istehsalı, meyvə şirələri, yağlar və s.) üçün xammal və süfrəlik istehlak məqsədli təzə meyvəyə tələbat ayrıca müəyyən edilməli, dövrü olaraq bu hesablamalar yenilənməlidir.*
- *Rəsmi statistikada meyvə emalı sektoruna dair detallı məlumatlar əks olunmalı, dəyər zənciri üzrə sektorun hər bir məhsul çeşidinin istehsal göstəriciləri, emala qəbul olunan hər bir meyvə çeşidinin həcmi barədə detallı informasiyalar toplanmalıdır;*
- *Rəsmi statistika meyvə emalı sektorunun əsas məhsullarının istehlakı ilə bağlı məlumatlar tolamasına ehtiyac var;*
- *İnvestisiya təşviqi ilə bağlı tədbirlər investisiyanın məbləğindən asılı olmayaraq meyvə emalı ilə bağlı biznes qurmaq istəyən bütün sahibkarlara şamil edilməlidir;*
- *Hökumət güzəştli kreditlər çərçivəsində orta və iriölçülü meyvə emalı müəssisələrini deyil, daha çox kiçik və mikroölçülü biznes subyektlərini dəstkləməyi prioritet seçməlidir;*

- *Meyvə emalı sektorunun qablaşdırmaya ehtiyacının yerli məhsullar hesabına qarşılanmamasının səbəbləri araşdırılmalı, qablaşdırma sektorunun problemləri dəyərləndirilməli, onların aradan qaldırılmasına dəstək mexanizmləri hazırlanmalıdır;*
- *Meyvə emalı məhsullarına münasibətdə ikili standartların tətbiqi təcrübəsindən imtina edilməli, Avropa Birliyi ölkələrinə ixrac üçün müəyyən edilən standartlar daxili istehlak üçün istehsal olunan məhsullara da şamil edilməlidir;*
- *Hökumət meyvə emalı məhsulları üzrə minimum qida normaları istehlak səbətinin strukturuna daxil etməlidir;*